

Hosté, kteří zůstali

Jak hlad po pracovní síle změnil charakter poválečné západní Evropy

JAN ADAMEC

Západoevropské společnosti si po druhé světové válce obtížně zvykaly na příchod „dočasných“ pracovníků z jihu kontinentu, zámořských území a bývalých kolonií i dalších méně rozvinutých zemí. Nevraživost, která dnes stíhá Turky či Araby, se v padesátých letech dotýkala často třeba i Italů.

Při důlním neštěstí 8. srpna 1956 zahynulo v belgickém dole Bois du Cazier 262 lidí, z většiny gastarbeitřů z jiných evropských zemí
Foto: ČTK/ZUMA/Keystone Pictures USA

Od roku 2002 se každého 8. srpna přesně v 8.10 hodin rozezní na místě bývalého dolu Bois du Cazier u Marcinelle v belgické provincii Hainaut, jenž byl zavřen v roce 1967, aby se v novém tisíciletí otevřel jako památník, muzeum i místo UNESCO, velký zvon Maris Mater Orphanorum. Celkem 262 úderů připomene 136 Italů, 95 Belgičanů, osm Poláků, šest Řeků, pět Němců, tři Alžířany, tři Maďary, dva Francouze, jednoho Brita, Nizozemce, Rusa a Ukrajince, kteří tu v tento den v roce 1956 zahynuli při jednom z největších důlních neštěstí v dějinách Evropy.¹ Obětí bylo více než popravených maďarských povstalců po sovětské invazi na pod-

zim téhož roku. Přesto tento a mnoho dalších dramatických příběhů poválečné pracovní migrace v tradičních evropských přehledech chybí.

V první polovině 20. století se Evropané stěhovali za práci především mimo svůj kontinent. Mezi evropská migrace se omezovala například na sezonní práce na francouzském venkově nebo v belgických dolech.² Po druhé světové válce se ale pracovní-migrační „toky“ změnilly.³ Jak dodává historik Mark Mazower, poválečný kapitalismus „lačnil“ po mobilní pra-

covní síle a svůj hlad primárně uspokojoval z domácích zdrojů.⁴ V letech 1950 až 1972 se počet lidí pracujících v zemědělství snížil v zemích tehdejšího Evropského hospodářského společenství (EHS), tedy Beneluxu, SRN, Francie a Itálie, z 30 milionů na 8,4 milionu. Jak uvádějí historici Jan a Leo Lucassenovi, vesničanům nabízela města zaměstnání, anonymitu a nový způsob života.⁵ Tento přirozený a pozvolný proces ovšem nevyhovoval zaměstnavatelům, kteří potřebovali disponovat velkou masou

1 HOLMAN, Kate: The story of European migration, in one tragedy. *Social Europe.eu*, 29. 7. 2021 – viz <https://socialeurope.eu/the-story-of-european-migration-in-one-tragedy> (citováno k 4. 11. 2021).

2 JUDT, Tony: *Postwar. A History of Europe Since 1945*. Heinemann, London 2005, s. 333.

3 GOLDIN, Ian – CAMERON, Geoffrey – BALARAJAN, Meera: *Exceptional People. How Migration Shaped Our World and Will Define Our Future*. Princeton University Press, Princeton 2011, s. 93.

4 MAZOWER, Mark: *Dark Continent. Europe's twentieth century*. Penguin, London 1999, s. 321.

5 LUCASSEN, Leo – LUCASSEN, Jan: Quantifying and qualifying cross-cultural migrations in Europe since 1500. A plea for a broader view. In: FAURI, Francesca (ed.): *The History of Migration in Europe. Perspectives from economics, politics and sociology*. Routledge, Abingdon UK – New York USA 2015, s. 30.

pracovníků v krátkém čase. Levným a flexibilním zdrojem manuální, nekvalifikované a těžké práce se stali dočasně najímaní zahraniční pracovníci, tzv. *gastarbeitři*.⁶ Třetím zdrojem pak v některých západoevropských zemích byli migranti z koloniálních a (post)koloniálních území.⁷

Dělení Evropy

Evropa se po druhé světové válce nedělila jen na Západ a Východ, ale hranice se zřetelně rýsovala i mezi státy, které potřebovaly desítky tisíc pracovníků, a těmi, které se jich naopak potřebovaly „zbavit“.⁸ Prvním rezervoárem pracovních sil se bezprostředně po jejím skončení stali uprchlíci, vysídlení a lidé bez vlasti.⁹ Již v letech 1945 až 1951 například Velká Británie „dovezla“ desítky tisíc převážně mužů z uprchlických táborů v Evropě v rámci programu *European Voluntary Worker*.¹⁰ Nedo-statek pracovních sil ale Londýn vedl k náboru dalších pracovníků. K roku 1958 to bylo například 115 tisíc lidí ze Západní Indie, 55 tisíc Indů, 25 tisíc

Západoafričanů a 10 tisíc Kypřanů.¹¹ V letech 1945 až 1970 odešlo ze své země za prací 7 milionu Italů, v letech 1961 až 1974 1,5 milionu Portugalců, svoji vlast v šedesátých letech opouštělo 117 tisíc Řeků ročně.¹² V březnu 1949 italské úřady odhadovaly přebytek čtyř milionů pracovníků, kteří byli zdrojem společenské nestability a chudoby.¹³ Jak vzpomínal

Prvním poválečným rezervoárem pracovních sil se stali uprchlíci, vysídlení a lidé bez vlasti

bývalý horník Nunzio z vesnice Manno nella v Abruzzu, odkud pocházelo 22 obětí z Bois du Cazier, návrat domů nepřicházel v úvahu – práce tam nebyla vůbec žádná a lidem reálně hrozil hlad.¹⁴

Italské „přebytky“ zprvu odčerpávala Francie. Jen v letech 1946 až 1947 do ní přišlo 254 tisíc zahraničních pracovníků, z nichž 140 tisíc byli

němečtí zajatci, kteří uplatnili možnost zůstat v zemi svého zajetí. Zbývajících 114 tisíc lidí, z toho 80 tisíc Italů, najaly imigrační úřady. To bylo ovšem málo pro obě strany. Podle imigračního plánu z listopadu 1945 Francie potřebovala 300 tisíc nových pracovníků ročně po dobu 10 let.¹⁵ V roce 1946 francouzský *Commissariat général du Plan* zase odhadoval, že v následujících pěti letech bude země potřebovat navíc 1,5 milionu dělníků.¹⁶ Ekonomické plány ale kolidovaly s obavami francouzských úřadů, podle nichž mohla zvýšená migrace za prací vytvořit v pohraničních oblastech, jako například v prefektuře *Alpes-Maritimes*, kde z 68 tisíc cizinců bylo v listopadu 1946 85 procent Italů, „jádro“ budoucího trvalého italské osídlení a stát se zdrojem možných iredentistických aspirací.¹⁷ Jak dodává politický geograf Sandro Rinauro, téměř polovina Italů do Francie přijela ilegálně jako „turisté“ a nezřídká za to zaplatili nejvyšší cenu. Někteří zemřeli při pěším přechodu Alp, více než tisíc jich pak padlo v první indočínské válce, neboť se pod hrozbou, že budou jako

6 APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy in post-war Germany*. Příspěvek přednesený na 3. mezinárodní konferenci o hospodářských a sociálních dějinách „Labour History. Production, markets, relations, policies (from the late Middle ages to the early 21st century)“, pořádané Řeckou asociací hospodářských dějin a katedrou historie a archeologie na Janinské univerzitě (Ioannina, 24.-27. 5. 2017), s. 5 – viz https://hdoisto.gr/download.php?fgr=conference_2017_papers/09_apostolopoulos.pdf (citováno k 4. 11. 2021).

7 HAMPSHIRE, James: *The Politics of Immigration. Contradictions of the Liberal State*. Polity Press, Cambridge UK – Malden USA 2013, s. 18.

8 APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 1.

9 GOLDIN, Ian – CAMERON Geoffrey – BALARAJAN, Balarajan: *Exceptional People*, s. 94.

10 STEINERT, Johannes-Dieter: *British Post-War Migration Policy and Displaced Persons in Europe*. In: REINISCH, Jessica – WHITE, Elizabeth (eds.): *The Disentanglement of Populations. Migration, Expulsion and Displacement in Post-War Europe, 1944-9*. Palgrave Macmillan, London 2011, s. 229; HAHAMOVITCH, Cindy: *Creating Perfect Immigrants. Guestworkers of the World in Historical Perspective*. *Labor History*, 2003, Vol. 44, No. 1, s. 83.

11 GOLDIN, Ian – CAMERON, Geoffrey – BALARAJAN, Meera: *Exceptional People*, s. 95.

12 JUDT, Tony: *Postwar*, s. 334.

13 HOLMAN, Kate: *The story of European migration, in one tragedy*; COMTE, Emmanuel: *The History of the European Migration Regime. Germany's Strategic Hegemony*. Routledge, London – New York 2018, s. 14; APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 1; GROPAS, Ruby – TRIANDAFYLIDOU, Greece. In: TRIANDAFYLIDOU, Anna – GROPAS, Ruby (eds.): *European Immigration*. Ashgate, Aldershot UK 2007, s. 141.

14 HOLMAN, Kate: *The story of European migration, in one tragedy*.

15 BURGESS, Greg: *Refugees and the Promise of Asylum in Postwar France, 1945-1995*. Palgrave Macmillan, London 2019, s. 98-99.

16 COMTE, Emmanuel: *The History of the European Migration Regime*, s. 16; HAHAMOVITCH, Cindy: *Creating Perfect Immigrants*, s. 84; BURGESS, Greg: *Refugees and the Promise of Asylum in Postwar France, 1945-1995*, s. 98-99.

17 COMTE, Emmanuel: *The History of the European Migration Regime*, s. 15.

Italští gastarbeitři na nádraží v Bamberku, listopad 1964 Foto: ČTK/DPA/DB

ilegálové násilně repatriováni zpět do Itálie, upsali do služeb Cizinecké legie.¹⁸

Pro rychlé obnovení produkce svých oceláren a uhelných dolů ve Valonsku se po válce rozhodla i Belgie. Ty však měly mezi domácími špatnou pověst, protože práce v nich byla velmi nebezpečná – „Kamkoliv, jen ne do dolů,“ říkalo se.¹⁹ Podle dohody mezi Itálií a Belgií z června 1946 putovalo výměnou za dodávky 2 až 3 milionů tun uhlí za výhodnější ceny na sever 77 tisíc Italů, jež italská vláda nalákala slibem volného cestování, placené dovolené a dřívějšího odchodu do důchodu.²⁰ Nezanedbatelný byl i příliv peněz, které zahraniční pracovníci zasílali domů.²¹ V roce 1973 představovaly tyto transfery například 90 procent příjmu zahraniční měny Turecka, 50 procent Řecka, Portugalska či Jugoslávie.²²

Nejprve vysídlenci, pak Italové

Hlavní cílovou zemí pro zahraniční pracovníky se po válce stala Spolková republika Německo. Byť s jistým zpožděním až od poloviny padesátých let, neboť Bonn dlouho těžil z mnohamilionového rezervoáru německých vysídlenců ze střední a východní Evropy a v letech 1949 až 1961 i uprchlíků z NDR.²³ Silným motivem byl i tlak zemí „exportujících“ svou pracovní sílu. Italská vláda se tuto otázku snažila otevřít již v roce 1953. Němci

zprvu odmítali, o rok později však již byli otevřenější. Ministr práce Anton Storch byl o nábore ochoten uvažovat, jen pokud určitá místa nebude

možné obsadit domácími pracovníky. Jak dodává politoložka Antje Ellermannová, ministerstvo zahraničí naopak nábor vnímalo jako prostředek

18 RINAURO, Sandro: Italian illegal emigration after the Second World War and illegal immigrants in Italy today. Similarities and differences. In: FAURI, Francesca (ed.): *The History of Migration in Europe. Perspectives from economics, politics and sociology*. Routledge, Abingdon UK - New York USA 2015, s. 179–180.

19 HOLMAN, Kate: *The story of European migration, in one tragedy*.

20 BOUSETTA, Hassan – GSIR, Sonia – JACOBS, Dirk: Belgium. In: TRIANDAFYLIDOU, Anna – GROPAS, Ruby (eds.): *European Immigration*, s. 33.

21 APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 7.

22 JUDT, Tony: *Postwar*, s. 334.

23 HAHAMOVITCH, Cindy: *Creating Perfect Immigrants*, s. 84; APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 2 a COMTE, Emmanuel: *The History of the European Migration Regime*, s. 21.

k prolomení mezinárodní izolace.²⁴ Ministr ekonomiky Ludwig Erhard zase argumentoval tím, že rostoucí obchodní deficit Itálie představuje hrozbu pro evropskou ekonomickou integraci.²⁵

Spolková republika pak podepsala dohody o nábore 100 tisíc pracujících nejprve s Itálií (1955) a poté se Španělskem (1960) a Řeckem (1960).²⁶ V říjnu 1961 SRN uzavřela bilaterální náborovou smlouvu s Tureckem. V Istanbulu byl zřízen náborový úřad a ke konci roku již do SRN přijelo sedm tisíc Turků. Následovaly smlouvy s Marokem (1963), Portugalskem (1964), Tuniskem (1964), Jugoslávií (1968) a také s Jižní Koreou (1969).²⁷

V roce 1960 pracovalo v Západním Německu okolo 680 tisíc zahraničních dělníků a počet imigrantů směřujících do západní Evropy během šedesátých let prudce rostl, z 1,8 (1960) na 4,1 milionu (1974). Kolem 52 procent z nich směřovalo do SRN, kde jich k září 1972 2,35 milionu tvořilo 10,8 procenta celkové populace v produktivním věku. Od roku 1955 do roku 1973 se v zemi vystřídal kolem 14 milionů zahraničních pracovníků, z nichž 12 milionů se vrátilo zpět do své rodné země. Podíl cizinců na celkové populaci se zvýšil z 1,2 (1960) na 4,9 procenta (1970).²⁸ K roku 1973 pracovalo v SRN téměř 500 tisíc Italů, 535 tisíc Jugoslávčů a 605 tisíc Turků především ve stavebnictví, metalurgii a automobilovém průmyslu.²⁹

První dohody o zahraničních pracovnících byly postaveny na rotačním principu, podle něhož každý z nich

Německo preferovalo jako *gastarbeiter* mladé, fyzicky zdravé, nekvalifikované muže pod 25 let bez rodin, kteří by byli schopni a ochotni žít pohromadě v laciných ubytovnách. Na snímku italská *gastarbeiter* odjíždějí v prosinci 1965 na vánoční svátky do vlasti.

Foto: ČTK / AP / STR

24 ELLERMANN, Antje: *The Comparative Politics of Immigration. Policy Choices in Germany, Canada, Switzerland, and the United States*. Cambridge University Press, Cambridge 2021, s. 141.

25 SCHÖNWÄLDER, Karen: Migration, Refugees and Ethnic Plurality as Issues of Public and Political Debates in (West) Germany. In: CESARANI, David - FULBROOK, Mary (eds.): *Citizenship, Nationality and Migration in Europe*. Routledge, London - New York 1996, s. 163.

26 APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 4.

27 „Moving Europe“. *The Multicultural Germany Project*. University of California, Berkeley - Universität Konstanz - viz <https://mgp.berkeley.edu/chronology/> (citováno k 4. 11. 2021).

28 CYRUS, Norbert - VOGEL, Dita: Germany. In: TRIANDAFYLIDOU, Anna - GROPAS, Ruby (eds.): *European Immigration*, s. 128; APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 4; GOLDIN, Ian - CAMERON, Geoffrey - BALARAJAN, Meera: *Exceptional People*, s. 94.

29 „Moving Europe“.

mohl pracovat v zemi jen po určité době a pak byl vystřídán jiným. Gastarbeitři měli rychle a pružně zaplňovat „díry“ na pracovním trhu nekvalifikovaných sil a po určitém čase se zase vrátit zpět do své vlasti.³⁰ Preferováni byli mladí, zdraví a fyzicky zdatní nekvalifikovaní muži pod 25 let bez rodin, kteří by byli schopni a ochotni žít pohromadě v laciných ubytovnách. Například v případě Řecka museli být politicky spolehliví, aby získali pas k vycestování.³¹ Nemálo migrantů proto pracovní agentury obcházelo a snažilo se do cílové země dostat ilegálně.³² Poválečný kapitalismus se tu dostával do konfliktu s národními státy, jež se snažily střežit své hranice, oddělovat vlastní občany, disponující právy a benefity daného státu, od cizinců, a jak dodává Mazower, mít nad tímto nečekaně mohutným pohybem pracovních sil kontrolu.³³

Jak podotýká Ellermannová, němečtí politici se v tuto chvíli příliš nezabývali pojistkami proti tomu, aby se tito dělníci v jejich zemi usadili natrvalo. Domnívali se totiž, že vše vyřeší seberegulující trh a že se dělníci vrátí domů sami od sebe, jakmile se sníží počet nabízených pracovních míst.³⁴ SRN se v silně povýšeneckém duchu prezentovala jako bohatá země pomáhající svým chudším spojencům a přijímající lidi v zoufalé situaci. Tradiční německý nacionalistický narativ o tzv. Überfremdung, tj. pocitu a přesvědčení o domněle či skutečně

převaze cizinců či obecně vlivů ze zahraničí ve společnosti, jazyce, politice či kultuře, zatím nebyl tolik slyšet, stejně jako typické protimigrační argumenty o vyšším výskytu chorob, kriminálních živlů či intenzivnější komunistické infiltraci.³⁵

„Žádná zvířata a cizinci“

Podle politologa a sociologa Jamese Hampshirea je až s podivem, do jaké míry bylo téma redukováno pouze na technokraticko-administrativní otázky.³⁶ Prodlužování pracovních povole-

Zdánlivá tolerance pramenila spíše z toho, že zahraniční dělníci žili odděleně od místních na okrajích velkých měst

ní se postupem času zautomatizovalo a poté, co byly náborové programy v roce 1973 zrušeny, se řada dělníků domů prostě nevrátila a snažila se dostat do země své rodiny. Sdružovali se v určitých městských částech a na začátku sedmdesátých let tvořili 12 procent obyvatel Paříže, 16 procent Bruselu, 11 procent Stuttgartu a 34 procent Ženevy. Stali se z nich „hosté, kteří zůstali“.

Zahraníční dělníci byli od počátku fyzicky, právně i společensky odděleni od místních obyvatel. Žili v podni-

kových ubytovnách a neměli mnoho šancí dostat se do kontaktu s většinou společností, natož se integrovat.³⁷ Řečtí dělníci podle Mazowera často jen šli ve stopách svých nuceně nasazených předchůdců.³⁸ Na dole Bois du Cazier v roce 1955 pracovalo 700 lidí a celkem 20 důlních společností v blízkém Charleroi zaměstnávalo 25 tisíc horníků, z toho polovinu Italů. Žili nezřídka v opuštěných hangárech či bývalých táborech, které zřídili Němci pro sovětské zajatce. Místní obyvatelé Italy spíše pohrdali a majitelé bytů a nemovitostí vyvěšovali cedule „Žádná zvířata a cizinci“. Jak vzpomínal bývalý horník Nunzio, „když nás místní lidé viděli, říkali nám špinaví makaróni a zloději chleba. Nemohli jste si říct [...] tak dneska sedíme na vlak a navštívíme Brusel nebo Waterloo [...]. Policie by nás hned zatkla a dala do vězení.“³⁹

Jak dodává historik Tony Judt, pro mnoho Evropanů v hostitelských zemích představovali gastarbeitři novou, a ne vždy vítanou zkušenost. Zdánlivá tolerance pramenila spíše z toho, že zahraniční dělníci žili odděleně od místních na okrajích velkých měst, během ekonomického boomu nepředstavovali konkurenci a jako „bílé křesťané“ se zdáli být na první pohled fyzicky stejní a kulturně „asimilovatelní“. A hlavně, byli tu přece „dočasně“.⁴⁰

Pracovní podmínky zahraničních dělníků se lišily stát od státu i v rámci jedné země. Po krachu či výrazném

30 GOLDIN, Ian - CAMERON, Geoffrey - BALARAJAN, Meera: *Exceptional People*, s. 95; APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 6; JUDT, Tony: *Postwar*, s. 334.

31 APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 5. Autor blíže onu spolehlivost nespécifikuje, ale v kontextu tehdejší vnitropolitické situace v Řecku lze předpokládat, že nesměli patřit k levicovým radikálům a komunistům.

32 „Moving Europe“.

33 MAZOWER, Mark: *Dark Continent*, s. 321.

34 ELLERMANN, Antje: *The Comparative Politics of Immigration*, s. 142.

35 SCHÖNWÄLDER, Karen: *Migration, Refugees and Ethnic Plurality as Issues of Public and Political Debates in (West) Germany*, s. 163–164.

36 HAMPSHIRE, James: *The Politics of Immigration*, s. 19.

37 Problémy se soužitím vznikaly i mezi pracovníky samotnými, neboť pocházeli z rozdílných prostředí, od chudých tradičních vesnických komunit až po velkoměstské průmyslové oblasti. Viz APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 6.

38 MAZOWER, Mark: *Dark Continent*, s. 324.

39 HOLMAN, Kate: *The story of European migration*; MAZOWER, Mark: *Dark Continent*, s. 323.

40 JUDT, Tony: *Postwar*, s. 335.

V roce 1964 a 1973 se gastarbeitři dostali i na obálku německého týdeníku Der Spiegel
Repro: PaD

utlumení konkrétního odvětví mohli být bez záchranné sociální sítě propuštěni. Jak uvádí Tony Judt, například ve Francii se na většinu z nich nevztahovaly odborové dohody a zaměstnavatelé se nemuseli starat o výdaje na sociální či důchodové zabezpečení. Až do osmdesátých let byli zahraniční pracovníci často i záměrně udržováni na úrovni začínajících zaměstnanců s tomu odpovídajícím platem.⁴¹ Pracovní i životní podmínky se podle historičky Cindy Hahamovitchové postupně zlepšovaly i proto, že jednotlivé státy v šedesátých letech o dělníky soupeřily, aby si je vůbec udržely, a například tolerovaly jejich trvalé usídlování i s rodinami, jako v případě italských horníků v Porúří. Zahraniční dělníci také ve zvýšené míře pracovali v automobilovém průmyslu, textilnictví či hutnictví.

V těchto odvětvích alespoň v SRN fungovaly organizované odbory, a ty měly zájem na tom, aby zahraniční dělníci dostávali férovou a rovnocennou mzdu a měli i právo se organizovat a stávkovat.⁴²

V roce 1964 časopis *Der Spiegel* na titulní straně otiskl fotografii portugalského dělníka Armanda Sá Rodrigueze jako „miliontého zahraničního pracovníka“, jenž vstoupil do země. Jak dodává Mazower, byl to vrchol éry, kdy byli zahraniční dělníci vítáni a vnímáni jako nezbytní pro německou prosperitu.⁴³ Západoněmecká vláda se také chtěla během úspěšně se prohlubující integrace země do evropských struktur vyhnout jakýmkoliv odkazům na nacistickou minulost a například přítomnost italských dělníků prezentovala jako příspěvek k evropské jednotě a vzájemnému

italsko-německému přátelství.⁴⁴ „Pozitivní“ roli mohla podle politoložky Karen Schönwälderové hrát i válečná zkušenost, kdy na území Německa během války pracovalo okolo osmi milionů zahraničních pracovníků i nuceně nasazených. Německá společnost je relativně bez problémů přijímala i proto, že fungovali v podřízeném a od společnosti separovaném postavení.⁴⁵

Pracovní imigrace byla navázána na vývoj ekonomiky. Když přišly v období 1966/1967 první záchranné recese a průmyslová produkce spadla o tři procenta, klesl od června 1966 do června 1967 počet v Západním Německu zaměstnaných Italů z 399 200 na 274 000, Řeků z 196 200 na 146 800 a Španělů z 185 300 na 129 100.⁴⁶ Zároveň zesílila kritika směrem k migrantům s poukazem na to, že zabírají pracovní místa.⁴⁷ Když ekonomika opět rostla, zvýšila se i poptávka po pracovnících a v únoru 1969 hlásil západoněmecký průmysl 625 tisíc neobsazených míst.⁴⁸

Po roce 1968 se mohli obyvatelé států EHS v rámci této unie volně pohybovat a také pracovat. Původně chudé středozemní ekonomiky začaly dohánět bohatý sever a slábnoucí „jiho-severní“ pracovní migraci čím dál více nahrazoval rostoucí „severo-jihní“ turismus.⁴⁹ Vzájemná vnitrouní pracovní migrace poklesla a zaměstnavatelé začali dávat přednost levnějším zahraničním dělníkům z třetích

41 Tamtéž, s. 335–337.

42 HAHAMOVITCH, Cindy: *Creating Perfect Immigrants*, s. 86.

43 MAZOWER, Mark: *Dark Continent*, s. 321; SCHÖNWÄLDER, Karen: *Migration, Refugees and Ethnic Plurality as Issues of Public and Political Debates in (West) Germany*, s. 163.

44 Tamtéž, s. 163.

45 Tamtéž, s. 164.

46 COMTE, Emmanuel: *The History of the European Migration Regime*, s. 59, 78.

47 SCHÖNWÄLDER, Karen: *Migration, Refugees and Ethnic Plurality as Issues of Public and Political Debates in (West) Germany*, s. 165.

48 COMTE, Emmanuel: *The History of the European Migration Regime*, s. 79.

49 THER, Philipp: *Europe since 1989. A history*. Princeton University Press, Princeton 2016, s. 249.

zemí, jejichž osmatřicetiprocentní podíl na celkové pracovní migraci (1960) postupně stoupl na 65 (1965), respektive 80 procent (1969).⁵⁰ Jak dodává Mazower, evropské pracovní trhy se propojovaly a internacionalizovaly a v průběhu šedesátých let se mezi vyspělými státy rozvinula soutěž o zahraniční dělníky.⁵¹ Německá konkurence na trhu vyvolávala napětí například ve Francii, přestože i migrace do této země se zvýšila z 50 tisíc v padesátých letech na 200 tisíc v roce 1962. Vyšší mzdy v SRN ale lákaly především italské pracovníky – zatímco v roce 1965 jich sem přišlo 203 064, do Francie jen 18 043. Podíl pracovních migrantů směřujících do Francie ze zemí EHS klesl z 65 procent v roce 1958 na pouhých 10 procent v roce 1965 a 3,4 procenta v roce 1969. Ve stejném roce naopak vzrostl počet alžírských dělníků z 257 650 na 352 530.⁵² V roce 1973 registrovala Francie 2,3 milionu zahraničních pracovníků, 11 procent celkové síly. Mnoho z nich byly například Portugalky zaměstnané v domácnostech jako kuchařky, pečovatelky a uklízečky.⁵³ Z celkového počtu 900 tisíc Portugalců, kteří v letech 1957 až 1974 pracovali ve Francii, se jich do země dostalo ilegálně jako „falešní turisté“ přes 600 tisíc (tj. asi 67 procent).⁵⁴

Rok zlomu

V roce 1973 se v důsledku ropného šoku, skokového zvýšení cen

a zpomalení ekonomiky snížil i počet pracovních míst. Ohroženi byli především zahraniční pracovníci, u nichž se vždy předpokládalo, že je v případě ekonomického poklesu stát ihned „odešle“ domů, aby se nemusel potýkat s náklady na jejich pobyt jako nezaměstnaných.⁵⁵ Německá vláda na podzim 1973 zavedla tzv. zákaz nábory (Anwerbestopp) nových sil ze zemí mimo EHS.⁵⁶ Pracovní

Migranti zaplňovali špatně placená místa, která v době konjunktury nechtěli zastávat domácí pracovníci, to ale při ekonomickém poklesu přestalo platit

povolení dělníků již žijících v zemi mělo být nadále prodlužováno jen v tom případě, že se o práci nebude ucházet žádný Němec. O rok později vláda rozhodla, že jakýkoliv rodinný člen zahraničního pracovníka, jenž přijede do země po 30. listopadu 1974, již povolení nezíská.⁵⁷ Ti, kteří již v zemi byli a měli zaměstnání, ale mohli zůstat, což v podstatě otevřelo cestu k trvalému usídlení většiny z 2,7 milionu zahraničních pracovníků.⁵⁸

Tlaky na ukončení nábory a odchod zahraničních dělníků se objevovaly již na konci šedesátých let, ale i přes rostoucí nezaměstnanost jich odha-

dem polovina zůstávala v zemi. Řada dělníků tu byla v podstatě ilegálně. Když jim skončily oficiální kontrakty, nezářidka se dohodli se zaměstnavateli a ti je znovu přijali na práci za pro zaměstnavatele výhodnějších podmínek. Západoevropské vlády váhaly nebo cíleně nerevokovaly pracovní povolení a Cindy Hahamovitchová se domnívá, že za tím zvláště v případě SRN mohly být obavy, aby například nucené deportace zahraničních pracovníků, jimž již vypršelo pracovní povolení, nevyvolaly reminiscence na ještě čerstvou nacistickou minulost.⁵⁹

Podle historičky Rity Chinové však byla ropná krize jen záminkou ospravedlňující již déle zrající politické rozhodnutí a umožňující politikům vyhnout se společenské debatě o migraci.⁶⁰ Systém zahraničních pracovníků se vyčerpával. Migranti zaplňovali špatně placená místa, která v době konjunktury nechtěli zastávat místní lidé, to ale při ekonomickém poklesu přestalo platit. Navíc začaly být provozy náročné na manuální práci překládány do třetích zemí. U některých profesí se ukázalo, že SRN již bude zahraniční dělníky potřebovat natrvalo. Jak se ale „zabydlovali“, přestávali být dostatečně mobilní a původní rotační princip ztrácel smysl. Západoněmecká vláda se také musela začít připravovat na dodatečné náklady spojené s proměnou zahraničních pracovníků (ausländische Arbeitnehmer) ve spoluobčany (Mitbürger),⁶¹ což byl podle historičky Mary Fulbrookové dobře

50 HAHAMOVITCH, Cindy: *Creating Perfect Immigrants*, s. 84; COMTE, Emmanuel: *The History of the European Migration Regime*, s. 77, 78.

51 MAZOWER, Mark: *Dark Continent*, s. 323.

52 COMTE, Emmanuel: *The History of the European Migration Regime*, s. 59, 78.

53 JUDT, Tony: *Postwar*, s. 335.

54 RINAURO, Sandro: *Italian illegal emigration after the Second World War and illegal immigrants in Italy today*, s. 180.

55 HERBERT, Ulrich: *A History of Twentieth-Century Germany*. Oxford University Press, Oxford 2019, s. 805.

56 APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 4.

57 „*Moving Europe*“; GOLDIN, Ian – CAMERON, Geoffrey – BALARAJAN, Meera: *Exceptional People*, s. 96.

58 CYRUS, Norbert – VOGEL, Dita: *Germany*, s. 128; APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 4.

59 HAHAMOVITCH, Cindy: *Creating Perfect Immigrants*, s. 87–88.

60 CHIN, Rita: *The Crisis of Multiculturalism in Europe. A History*. Princeton University Press, Princeton 2017, s. 78.

61 GOLDIN, Ian – CAMERON, Geoffrey – BALARAJAN, Meera: *Exceptional People*, s. 96–97.

míněný, ale i tak nevhodný termín.⁶² Dříve či později se měli proměnit z čistých plátců v příjemce sociálních výhod a uživatele sociální, zdravotní a vzdělávací infrastruktury, na niž do systému přispívali svými daněmi a sociálním pojištěním.⁶³

Základním problémem byl ovšem samotný politický koncept, jenž zaměstňování zahraničních pracovníků považoval vždy za dočasné a podle historika Dimitriose K. Apostolopoulose ignoroval lidský rozměr – separaci rodin, materiální i duchovní deprivaci, společenskou diskriminaci a „ghettoizaci“.⁶⁴ Nepočítalo se s tím, že se z gastarbeitřů jednou prostě stanou rovnoprávní občané, voliči, rodiče, důchodci. Zatímco počet cizinců v Západním Německu, kteří byli zaměstnaní, klesl v období od 1972 do 1980 o 500 tisíc, jejich celkový počet ve stejném období nadále stoupal až k 4,4 milionu, což bylo podle historika Ulricha Herberta o jeden milion více než v roce 1972.⁶⁵ Stále více bývalých dočasných „gastarbeitřů“ se totiž rozhodlo v Německu natrvalo usadit a snažili se dostat do nové země i své ženy a děti, které potřebovaly povolení k usídlení a sjednocení rodiny.⁶⁶ Když tedy začaly západní země v letech 1973–1974 výrazně omezovat migraci, žily již na jejich území nemalé menšiny, které měnily často proti vůli hostitelských zemí jejich demografickou strukturu v kosmopolitní a multietnické společnosti. Tyto země proto začaly v rámci pracovní

migrace přijímat méně diskriminační, ale také selektivnější přístupy.⁶⁷ Zatímco ve Velké Británii si neoficiálně přiznávali, že migrace z kolonií nakonec skončí stálým usazením, v SRN, ale například i v Nizozemsku dlouho panovalo přesvědčení, že k tomu, aby to velkou část cizinců odradilo od trvalého usazení a přimělo k návratu domů, postačí zastavit pracovní programy. Stal se pravý opak.⁶⁸

Vzhledem k předpokladu dočasnosti byly vztahy mezi zahraničními pracovníky ze Středomoří a většinovou západoněmeckou společností spíše povrchní, ale nikoliv nepřátelské, během krize 1973/1974 se však zhoršily, což negativně ovlivnilo ochotu první i druhé generace migrantů integrovat se.⁶⁹ Dočasnost podtrhovala i nemalá míra svévole, libovůle a zvůle ze strany státu. Podle Zákona o cizincích z dubna 1965 (Ausländergesetz) mohl být trvalý pobyt udělen cizinci pouze v případech, že to nepoškodí zájem státu – ten také rozhodoval o tom, zda někdo bude vyhoštěn.⁷⁰

Podmínky pro získání občanství byly přísné, od délky nepřerušeno pobytu a platného pracovního povolení přes znalost německého jazyka a kultury až po disponování ekonomickými prostředky a čistý trestní rejstřík. Jak dodává Cindy Hahamovitchová, západoněmecká vláda se zprvu méně obávala dětí zahraničních dělníků i proto, že až do roku 1999 se německé občanství udělovalo na základě etnického původu

jednoho z rodičů, nikoliv podle místa narození. Dítě narozené Turkům v Německu tak i nadále bylo Turkem či Turkyňí.⁷¹ Nestalo se německým občanem, ale „mladým cizincem“.⁷² Jak dodává Fulbrooková, zatímco němečtí uprchlíci ze Slezska byli podporováni, či dokonce povzbuzováni k zachování svých kulturních tradic a zvyků, u jiných, neněmeckých „cizinců“ se vyžadovala spíše asimilace.⁷³

Sjednocování rodin

Postoj hostitelské země ke slučování rodin rozhodoval o tom, zda se v ní zahraniční dělníci usadí natrvalo. V tomto smyslu bylo indikativní, že některé státy, například Velká Británie, trvale omezovaly či zakazovaly imigraci zahraničních pracovníků, neboť jak podotýká Cindy Hahamovitchová, jen ony mohly, na rozdíl od svých mužských protějšků, nejen něco „produkovat“, ale také „se reprodukovat“.⁷⁴ SRN se rovněž nejprve snažila preferovat svobodné mladé muže, ale později od toho upustila, aby zvýšila atraktivitu svého pracovního trhu.

Omezovat příchod rodinných příslušníků odporovalo ústavě Spolkové republiky Německo. Sjednocování rodin ve výsledku vedlo k příjezdu významného množství především tureckých občanů. Často to byly děti ve školním věku. Zatímco v roce 1969 bylo v SRN 364 000 lidí z řad migrantů mladších 16 let, v roce

62 FULBROOK, Mary: Germany for the Germans? Citizenship and nationality in a divided nation. In: CESARANI, David - FULBROOK, Mary (eds.): *Citizenship, Nationality and Migration in Europe*, s. 93.

63 SCHÖNWÄLDER, Karen: *Migration, Refugees and Ethnic Plurality as Issues of Public and Political Debates in (West) Germany*, s. 165.

64 APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 1.

65 HERBERT, Ulrich: *A History of Twentieth-Century Germany*, s. 804.

66 „Moving Europe“; APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 5.

67 GOLDIN, Ian - CAMERON, Geoffrey - BALARAJAN, Meera: *Exceptional People*, s. 97–98.

68 CHIN, Rita: *The Crisis of Multiculturalism in Europe*, s. 78–79.

69 LUCASSEN, Leo - LUCASSEN, Jan: *Quantifying and qualifying cross-cultural migrations in Europe since 1500*, s. 31.

70 APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 1, 6–8; MAZOWER, Mark: *Dark Continent*, s. 325.

71 HAHAMOVITCH, Cindy: *Creating Perfect Immigrants*, s. 87.

72 HAMPSHIRE, James: *The Politics of Immigration*, s. 19–20.

73 FULBROOK, Mary: *Germany for the Germans?*, s. 94.

74 HAHAMOVITCH, Cindy: *Creating Perfect Immigrants*, s. 86.

Od sedmdesátých let měly být děti cizinců integrovány do německého školského systému. Turecký chlapec ve škole v Hamburku, 1970.
Foto: ČTK/Ullstein-author

1974 jich bylo 768 000 a v roce 1982 už 1 183 203.⁷⁵ Jak dodává Tony Judt, 17,3 procenta všech dětí narozených v SRN byly děti cizinců.⁷⁶ Německý školský systém na ně nebyl připravený, učitelé museli najednou vyučovat mnoho dětí, které s těžší znaly německý jazyk a jejichž rodiče se neorientovali v německém vzdělávacím systému. Obecně se ale školy staly důležitým motorem integrace a socializace migrantů, a to nejen samotných dětí, ale i jejich rodičů.⁷⁷

V roce 1964 západoněmecká vláda rozhodla, že děti migrantů budou mít možnost vzdělávání ve svém mateřském jazyce (muttersprachlicher Unterricht), aby jim to usnadnilo návrat do jejich domoviny. Děti, které se do SRN dostaly v sedmdesátých a osmdesátých letech nebo se zde již narodily, měly být sice integrovány do německého systému, ale očekávalo se, že budou udržovat kontakty s kulturou své domoviny a budou mít otevřenou možnost návratu do země

svého původu nebo původu svých příbuzných.⁷⁸ Na jedné straně SRN usilovala o „dočasnou integraci“ dětí migrantů do školského systému, na druhou stranu je a jejich rodiče udržovala v nejistotě ohledně budoucnosti v zemi a separovala je do oddělených jazykových „národních“ tříd.⁷⁹ Výsledkem podle Herberta bylo, že mnoho dětí cizinců ze systému vypadlo a staly se z nich „bilingvní negramotí“, kteří nerozuměli ani svým spolužákům, ani svým rodi-

75 CHIN, Rita: *The Crisis of Multiculturalism in Europe*, s. 78, 133.

76 JUDT, Tony: *Postwar*, s. 337.

77 CHIN, Rita: *The Crisis of Multiculturalism in Europe*, s. 78, 133.

78 HERBERT, Ulrich: *A History of Twentieth-Century Germany*, s. 806.

79 APOSTOLOPOULOS, Dimitrios K.: *The Gastarbeiter policy*, s. 6.

80 HERBERT, Ulrich: *A History of Twentieth-Century Germany*, s. 806.

čům či příbuzným.⁸⁰ Jejich šance na profesní nebo sociální vzestup byly malé, dostávali se do společenské izolace a stávali se obětmi sociální exkluze, což u nich logicky vyvolávalo pocit nespokojenosti, frustrace a naštvání. Více než 25 procent dětí z rodin cizinců opustilo v roce 1985 základní školu bez toho, aby ji dokončilo, jen 6 procent začalo navštěvovat gymnázia.⁸¹

Politici v druhé polovině sedmdesátých let poněkud váhali aktivně se angažovat v problému migrace a setrvačně pokračovali v rozporné politice založené na předpokladu, že většina cizinců-gastarbeitřů se dříve či později vrátí do země svého původu, přestože začínalo být jasné, že většina tak učinit nechce.⁸² SRN si navíc dlouho odmítala přiznat, že v ní vůbec nějakí imigranti žijí – buď se do vlasti vraceli „etniční bratři a sestry“, nebo zde dočasně pobývali „zahraniční pracovníci“, či země hostila politické uprchlíky a žadatele o azyl.⁸³ Zatímco především v osmdesátých letech ekonomiky jižních států EHS rostly, což snižovalo počty gastarbeitřů ze „středozevního jihu“, výrazně se zvýšil počet přichozích z „globálního jihu“, prchajících před ekonomickou bídou, občanskými nepokoji či válkou.⁸⁴

Kulturní reflexi,⁸⁵ společenské debatě⁸⁶ a nakonec i přesunu tématu do nejvyšších sfér politiky ale nešlo zabránit. Již v lednu 1973 německý

kancléř Willy Brandt naznačil, že by se měla jasně určit hranice kapacity společnosti absorbovat zahraniční pracovníky. Integrace jedné části cizinců měla být podmíněna tím, že jiná část bude muset zemi opustit.⁸⁷ Politici byli rovněž nuceni reagovat minimálně na výroky některých německých soudů, jež spíše posilovaly právo již v zemi pobývajících cizinců. V dubnu 1975 například německá vláda rozhodla, že žádný cizinec se

V roce 1978 se 39 procent Němců vyjádřilo v tom smyslu, že by se gastarbeitři měli vrátit do země, odkud přišli. O dva roky později tento názor zastávalo již 48 procent, v březnu 1983 dokonce 80 procent Němců.

nesmí přestěhovat do oblasti, kde počet cizinců překročí 12procentní podíl na celkové populaci. O rok později tento zákon zrušil ústavní soud,⁸⁸ který tři roky poté rozhodoval i v případě indického dělníka, jenž v zemi pracoval od roku 1961 a jehož povolení k pobytu bylo v letech 1967 až 1972 automaticky prodlužováno. V roce 1973 požádal neúspěšně o naturalizaci a následně mu bylo

odmítnuto i prodloužení pobytu. Úřady argumentovaly „zájmem státu“ a také tím, že SRN není „imigrantskou zemí“. Ústavní soud rozhodnutí s odkazem na „legitimní očekávání“ zvrátil. Jeho nálezkem potvrdil pozici migrantů jako „nositelů lidských práv“ a omezil možnosti státu, jak regulovat migraci pomocí deportací nebo ukončení práva k pobytu.⁸⁹

Nález ústavního soudu povzbudil sociálnědemokratickou vládu v čele s Helmutem Schmidtem, aby problematiku nejen pracovní migrace posunula ve své agendě „výrazně výše“. V roce 1978 prosadila Pravidlo pro konsolidaci (Verfestigungsregel), které stanovilo právo cizinců na neomezené pobytové povolení a náležitosti pro žádosti o něj. Snažila se omezit počet žadatelů o azyl a omezit imigraci z nečlenských států EHS, stejně jako příchod jejich partnerů a dětí mladších 16 let. V roce 1981 tvořili imigranti 7,5 procenta celkové německé populace a počet žádostí o azyl se zvýšil z 50 tisíc v roce 1979 na 107 tisíc o rok později.⁹⁰

Vláda také v listopadu 1978 jmenovala komisaře pro záležitosti cizinců (Ausländerbeauftragte)⁹¹ Heinze Kühna, jenž ve své přelomové zprávě konstatoval, že otázku cizinců již nelze nahlížet jen z pracovního či ekonomického hlediska a že SRN prostě musí vzít na vědomí, že se z řady zahraničních dělníků stali imigranti,⁹² a musí proto zlepšit přístup jejich

81 Tamtéž, s. 804–805.

82 Tamtéž, s. 807.

83 CYRUS, Norbert – VOGEL, Dita: *Germany*, s. 127.

84 HERBERT, Ulrich: *A History of Twentieth-Century Germany*, s. 807.

85 V roce 1969 natočil režisér Rainer Werner Fassbinder film *Katzelmacher* o řeckém zahraničním pracovníkovi, jenž musí čelit xenofobii ze strany většinové společnosti. V březnu 1974 na tuto tematiku navázal filmem *Strach jíst duše (Angst essen Seele auf)* o milostném vztahu mezi marockým dělníkem a německou uklízečkou. Jak dodává Mazower, Fassbinder tu otevřeně naznačoval, že předválečný a současný rasismus jsou úzce provázané. MAZOWER, Mark: *Dark Continent*, s. 325; „*Moving Europe*“.

86 O společenské a politické situaci cizinců a jejich nevyhovujících životních podmínkách se hovořilo například na první multikulturní konferenci cizinců v Německu (Ausländerkongress) '75 Kemnade International v Bochumi v roce 1975. Viz „*Moving Europe*“.

87 SCHÖNWÄLDER, Karen: *Migration, Refugees and Ethnic Plurality as Issues of Public and Political Debates in (West) Germany*, s. 166.

88 Tamtéž a „*Moving Europe*“.

89 CHIN, Rita: *The Crisis of Multiculturalism in Europe*, s. 133, 134.

90 „*Moving Europe*“.

91 CHIN, Rita: *The Crisis of Multiculturalism in Europe*, s. 134.

92 „*Moving Europe*“.

dětí ke vzdělání, zjednodušit naturalizační proces pro druhou generaci migrantů a umožnit jim podílet se na společenském i politickém životě.⁹³ Jak dodává Rita Chinová, byl to vlastně první státem podpořený program integrace zahraničních pracovníků a jejich dětí.⁹⁴

V německé společnosti však rostla kritika a nespokojenost. Jak dodává Herbert, v roce 1978 se 39 procent západních Němců vyjádřilo v tom smyslu, že by se gastarbeitři měli vrátit do zemí, odkud přišli. O dva roky později tento názor zastávalo již 48 procent, v březnu 1983 dokonce 80 procent.⁹⁵ V roce 1982 podle 62 procent dotázaných v zemi žilo „příliš mnoho cizinců“. Polovina se domnívala, že by „cizinci“ měli být posláni do zemí svého původu – v roce 1978 to bylo jen 39 procent.⁹⁶ Zatímco v roce 1979 podporovalo integraci 42 procent lidí, v roce 1982 to již bylo jen 11 procent.⁹⁷

Jak uvádí Herbert, politické strany mohly na této otázce hodně získat i ztratit.⁹⁸ Představitel CDU/CSU Alfred Dregger například v roce 1982 obviňoval své levicové soupeře, že „věcem nechali volný průběh [...] a problémy přesouvali na bedra zemských nebo církevních organizací“.⁹⁹ Po vítězství v celostátních volbách v roce 1983 pak CDU/CSU začala v souvislosti s integrací razit heslo „problém s cizinci“. Dávala najevo, že bude bojovat proti statusu Německa jako „země imigrantů“, což ovšem na realitě rodící se multikulturní a etnicky „barevné“ západoněmecké společnosti již nemohlo příliš změnit. Podobně se i vlády ve

Zahranční pracovníci demonstrují v roce 1980 v Západním Berlíně za volební právo

Foto: ČTK/Ullstein-author

Francii, Velké Británii či Nizozemsku snažily vytyčovat „hranice tolerance“ a kombinovat začlenění „starých“ migrantů s omezováním příchodu těch „nových“.¹⁰⁰

Jak dodává Herbert, kancléř Helmut Kohl ve svém vládním prohlášení z října 1982 učinil z nového přístupu k zaměstnávání cizinců jednu ze svých priorit.¹⁰¹ V prosinci 1982 byl doplněn Zákon o cizincích, podle něhož každý cizinec ze zemí mimo EHS potřeboval pro pobyt delší než tři měsíce vízum. Po tzv. druhém ropném šoku v polovině osmdesátých let začala vláda SRN vyzývat zahraniční dělníky, kteří nenašli zaměstnání po více než šest měsíců, aby se vrátili do své vlasti, a začala jim nabízet finanční kompenzaci.¹⁰² V listopadu

1983 byl schválen Zákon na podporu připravenosti k návratu (Das Gesetz zur Förderung der Rückkehrbereitschaft), nabízející zahraničním pracovníkům bez pracovního místa 10 500 DM v případě, že se rozhodnou vrátit domů. Ve skutečnosti ale byla tato prémie jen kompenzací za příspěvky, které dělníci již zaplatili. Dočasní gastarbeitři, jež podle Fulbrookové německá společnost vlastně nikdy nepřijala jako svojí integrální součást, kromě práce přispívali i daněmi, aniž by zatížili vzdělávací či sociální systém. Ideálně měli odejít ze země dříve, než by získali nárok na čerpání důchodu, na který si ale svými odvody přispívali.¹⁰³ Na základě „Zákona o návratu“ se ale domů vrátilo jen 250 tisíc až 300 tisíc lidí.¹⁰⁴ Ne-

93 CHIN, Rita: *The Crisis of Multiculturalism in Europe*, s. 134.

94 Tamtéž, s. 135.

95 HERBERT, Ulrich: *A History of Twentieth-Century Germany*, s. 805.

96 FULBROOK, Mary: *Germany for the Germans?*, s. 94.

97 SCHÖNWÄLDER, Karen: *Migration, Refugees and Ethnic Plurality as Issues of Public and Political Debates in (West) Germany*, s. 167.

98 HERBERT, Ulrich: *A History of Twentieth-Century Germany*, s. 805.

99 CHIN, Rita: *The Crisis of Multiculturalism in Europe*, s. 135.

100 Tamtéž.

101 HERBERT, Ulrich: *A History of Twentieth-Century Germany*, s. 805.

102 „Moving Europe“.

103 FULBROOK, Mary: *Germany for the Germans?*, s. 93.

104 „Moving Europe“.

úspěch akce vycházel podle Herberta z chybného předpokladu, že například většina Turků se chce vrátit a je třeba je jen trochu povzbudit.¹⁰⁵ Na tom, jak „důrazné“ toto povzbuzení mělo být, však nepanovala shoda.¹⁰⁶

V roce 1983 se nezaměstnanost v SRN vyšplhala na 2,3 milionu osob, což přesvědčení, že cizinci „kradou pracovní místa“ rodilým Němcům, jen posílilo.¹⁰⁷ Opět se rozhořela intenzivní debata o azylové politice a přílivu nových imigrantů. Výsledkem byla série opatření a zákonů, které měly ztížit příchod nových žadatelů o pracovní povolení i azyl, zpřísnit kritéria pro udělení azylu, a tím i zhoršit životní podmínky pro azylanty. Žadatelé byli umístěni do uprchlických táborů, nesměli se ucházet o zaměstnání ani ho získávat, aby nedocházelo k „tiché integraci“. Několik let tak „hnili“ nicneděláním, což veřejnost vnímala tak, že to jsou „parazit“ a „flákači“, a brala jako důkaz, že migranti přišli do SRN jen kvůli zlepšení své materiální úrovně.

Politická agitace zesílila zvláště proti Turkům, kteří byli vnímáni jako „cizí etnikum“ a kteří se, podobně jako před patnácti lety Italové či Jugoslávci, nechtějí integrovat. Docházelo k přímým střetům i k tragickým událostem zvláště ve velkých městech.¹⁰⁸ Dne 26. května 1982 se na hamburském tržišti zapálila Semra Ertanová na protest proti rostoucí xenofobii.

Dne 30. srpna 1983 spáchal žadatel o azyl Cemal Altun sebevraždu skokem z okna západoberlínského správního soudu v reakci na rozhodnutí o své deportaci do Turecka. Dne 21. prosince 1985 napadli v Hamburku skinheadi 26letého tureckého imigranta Ramazana Avciho, jenž na následky zranění zemřel.¹⁰⁹

Lidé z kolonií

Zdrojem pracovní síly byli po válce i lidé z bývalých kolonií. Dekolonizace nastartovala rozsáhlý, částečně dobrovolný, částečně nucený exodus Evropanů z koloniální správy.¹¹⁰ Další skupinu tvořilo okolo 2,5 milionu

V roce 1983 bylo v SRN 2,3 milionu nezaměstnaných, což přesvědčení, že cizinci „kradou pracovní místa“ rodilým Němcům, jen posílilo

„nebílych“ úředníků, vojáků či lidí pomáhajících koloniální správě, kteří se báli po vyhlášení nezávislosti o svůj život. S jejich příchodem ovšem metropole nepočítaly. Byli to ale třeba i obyčejní Indonésané či Keňané, kteří se podle historika Konrada H. Jarausche nechali zlákat atraktivním

obrazem koloniálních zemí tak, jak jim ho vykreslily koloniální školy. Přinášeli si s sebou své zvyky, náboženství i kuchyni. Na rozdíl od repatriovaných „bílych“ čelili rasismu, xenofobii a diskriminaci na pracovním nebo realitním trhu („žádní barevní, Írové, psi“). Jejich příchod vyvolával protiimigrační nálady a i na nejvyšší úrovni vedl k obavám z rostoucí etnické diverzity a společenských dopadů multikulturní společnosti.¹¹¹

Migranti z kolonií byli většinou občany či poddanými impéria, a tak měli nezřídka právo usídlit se v metropolitních zemích. Jejich pohyb proto bylo složité kontrolovat, o to silnější byly ale obavy většinové společnosti, že se zde přichozí usadí natrvalo.¹¹² Pro první dekády britské poválečné imigrační politiky byla typická kombinace poptávky po levné pracovní síle a poměrně liberální imigrační politiky v rámci zemí Commonwealthu. Například z karibské oblasti k roku 1959 přicházelo do země kolem 16 tisíc osob ročně.¹¹³ Nemálo poválečných imigrantů byli především uprchlíci a oběti náboženského nebo etnického násilí (muslimové z Indie, hindové z Pákistánu) či oběti „afrikanizačních politik“ (například Indové z Ugandy).¹¹⁴ V roce 1962 přijatý The Commonwealth Immigration Act zaváděl kvóty na tzv. zaměstnanecké vouchery a posiloval kontrolu „nebílé“ imigrace do země. Další zákon z roku

105 HERBERT, Ulrich: *A History of Twentieth-Century Germany*, s. 806.

106 Helmut Kohl se 28. října 1982 například svěřil britské premiérce Margaret Thatcherové, že hodlá během následujících čtyř let radikálně snížit počet Turků v zemi o 50 procent. Při jejich současném počtu je nebylo možné podle Kohla asimilovat. Viz HECKING, Claus: Secret Thatcher Notes. Kohl Wanted Half of Turks Out of Germany. *Der Spiegel*, 1. 8. 2013 – viz <https://www.spiegel.de/international/germany/secret-minutes-chancellor-kohl-wanted-half-of-turks-out-of-germany-a-914376.html> (citováno k 4. 11. 2021).

107 „Moving Europe“.

108 HERBERT, Ulrich: *A History of Twentieth-Century Germany*, s. 807–808.

109 „Moving Europe“.

110 JARAUSCH, Konrad H.: *Out of Ashes. A New History of Europe in the Twentieth Century*. Princeton University Press, Princeton 2015, s. 500–501; GOLDIN, Ian – CAMERON, Geoffrey – BALARAJAN, Meera: *Exceptional People*, s. 94.

111 JARAUSCH, Konrad H.: *Out of Ashes*, s. 501–502; HAMPSHIRE, James: *The Politics of Immigration*, s. 18–19.

112 HAMPSHIRE, James: *The Politics of Immigration*, s. 18–19.

113 JUDT, Tony: *Postwar*, s. 336. Též DÜVELL, Franck: United Kingdom. In: TRIANDAFYLIDOU, Anna – GROPAS, Ruby (eds.): *European Immigration*, s. 347.

114 Tamtéž, s. 348.

1968 omezil udělování britského občanství jen tomu, kdo měl alespoň jednoho rodiče Brita.¹¹⁵ Podobně jako jiné země i Velká Británie na začátku sedmdesátých let zastavila pracovní migraci, počet migrantů se ale v důsledku sjednocování rodin zvýšil.¹¹⁶

Po tragédii v Bois du Cazier váhala Belgie se splněním bezpečnostních požadavků ze strany italské vlády, a začala najímat horníky z jiných zemí – z Řecka a Španělska, později z Maroka i Turecka. Během šedesátých a sedmdesátých let se značný počet přistěhovalců rekrutoval z lidí závislých na již pracujících migrantech, zvláště valonská část podporovala sjednocování rodin i proto, aby zvýšila atraktivitu svého regionu v soutěži o zahraniční pracovníky. Belgie naopak nijak nepovzbuzovala pracovní migraci ze svých kolonií Konga či protektorátů Rwanda a Burundi.¹¹⁷ Během sedmdesátých let se z pracovní migrace stalo důležité vnitropolitické téma, zahrnující i začleňování dělníků a jejich rodin do společnosti a rozšiřování jejich pracovních a politických práv. Podobně jako SRN i Belgie pracovní migraci v časech ekonomického poklesu „brzdila“.¹¹⁸

Také nizozemská vláda v prvních poválečných dekádách zvala dělníky ze Španělska, Jugoslávie, Itálie, Turecka, Maroka či Surinamu na práci v textilnictví či při stavbě lodí. V letech 1945 až 1960 Nizozemsko najalo okolo 300 tisíc pracovníků z bývalé holandské Západní Indie.¹¹⁹ Až do

ekonomické krize v sedmdesátých letech v zemi panovalo přesvědčení, že jde pouze o dočasnou imigraci. Řada zahraničních pracovníků se pak vrátila domů, s výjimkou Turků či Maročanů, kteří zde spíše zůstávali a postupně se proměnili v jedny z největších menšin v zemi. Od sedmdesátých let rostl také počet imigrantů ze Surinamu, Antil a Aruby, které byly součástí nizozemské koruny a neplatily tu imigrační restrikce. Během osmdesátých let si Nizozemsko vypracovalo menšinovou politiku a snažilo se bojovat proti rasismu a předsudkům, podporovat integraci a příslušníky menšin více zapojovat do politického a společenského života.¹²⁰

Za práci a lepším životem se jezdilo i do Švédska. V roce 1954 byla v rámci severských zemí uzavřena dohoda o volném pohybu, čehož využili především Finové, jichž bylo v polovině sedmdesátých let v zemi téměř půl milionu. Švédsko patřilo od sedmdesátých let mezi pionýry inkluzivní migrační politiky podle hesel rovnost, svoboda volby a spolupráce (jämlighet, valfrihet och samverkan). V roce 1976 byla v souvislosti s reformami imigračního zákona zrušena podmínka znalosti švédštiny pro získání občanství. Imigranti ještě bez občanství mohli volit v místních a regionálních volbách. Vedle lekcí švédštiny zdarma se mohli na školách učit i svému mateřskému jazyku. V roce 1986 byl jmenován ombudsman, jenž

měl migrantům pomáhat v případě, že se budou cítit diskriminováni.¹²¹

Závěr

V den, kdy se na dole Bois du Cazier rozezní zvon, si oběti a utrpení svých pracovníků v zahraničí připomíná i celá Itálie.¹²² Právě tato země se během jen zdánlivě nedramatických dějin poválečné evropské pracovní migrace – původně čistě ekonomického a technokratického nástroje transformujícího v dlouhodobé perspektivě západní Evropu často proti její vůli v multirasové a multietnické společnosti – proměnila z původně emigrantské země v cílovou destinaci imigrace poté, co v roce 1984 Velká Británie, Francie a SRN přivřely dveře imigraci a žadatelé se přesunovali na jih.¹²³

Jan Adamec (1978) vystudoval historii a politologii na Filozofické fakultě UK a historii na Central European University v Budapešti. Zabývá se moderními dějinami

Maďarska, Sovětského svazu a zahraniční politikou Československa. V současnosti působí jako lektor na Vyšší odborné škole publicistiky v Praze. V nakladatelství FF UK mu vyšla publikace *Od Principa k Trumpovi. Texty k historickým výročím 2002–2018* (FF UK, Praha 2020).

115 JUDT, Tony: *Postwar*, s. 336.

116 MAZOWER, Mark: *Dark Continent*, s. 322; DÜVELL, Franck: *United Kingdom*, s. 347–348.

117 BOUSETTA, Hassan – GSIR, Sonia – JACOBS, Dirk: *Belgium*, s. 33.

118 TILLY, Pierre: From economic integration to active political participation of immigrants. The Belgium experience from Paris to the Maastricht Treaty (1950–1993). In: FAURI, Francesca (ed.): *The History of Migration in Europe*, s. 219–221; BOUSETTA, Hassan – GSIR, Sonia – JACOBS, Dirk: *Belgium*, s. 33, 35.

119 GOLDIN, Ian – CAMERON, Geoffrey – BALARAJAN, Meera: *Exceptional People*, s. 95; TILLY, Pierre: *From economic integration to active political participation of immigrants*, s. 219; JUDT, Tony: *Postwar*, s. 337.

120 WALL, Jessika ter: The Netherlands. In: TRIANDAFYLIDOU, Anna – GROPAS, Ruby (eds.): *European Immigration*, s. 249–250.

121 BENITO, Miguel: Sweden. In: TRIANDAFYLIDOU, Anna – GROPAS, Ruby (eds.): *European Immigration*, s. 336, 341–342.

122 HOLMAN, Kate: *The story of European migration, in one tragedy*.

123 MAZOWER, Mark: *Dark Continent*, s. 321; KOSIC, Ankica – TRIANDAFYLIDOU, Anna: Italy. In: TRIANDAFYLIDOU, Anna – GROPAS, Ruby (eds.): *European Immigration*, s. 185–186; RINAURO, Sandro: *Italian illegal emigration after the Second World War and illegal immigrants in Italy today. Similarities and differences*, s. 180.